

Στοιχεία για το φαινόμενο παραλλαγής με μέλος άλλου ήχου στην παλαιά γραφή της Βυζαντινής Μουσικής.

Στην παλαιά γραφή της Βυζαντινής Μουσικής υπάρχει ένα φαινόμενο, που παρότι πολλάκις περιγράφεται μέσα σε παλαιές θεωρητικές πραγματείες, άλλοτε σκιδωδώς, άλλοτε δε λεπτομερώς, και που πολύ συχνά μπορεί να το συμπεράνει κανείς μελετώντας τα παλαιά μουσικά χφφ, εντούτοις φαίνεται να αγνοείται επίμονα από τους σύγχρονους μελετητές. Με το παρόν μικρό άρθρο δεν σκοπεύω να αναλύσω περισσότερο το θέμα, μιάς και σε παλαιότερα άρθρα νομίζω ότι αναφέρθηκα σε αυτό με αρκετά στοιχεία, τόσα ώστε να υπάρχει τουλάχιστον ένα ερέθισμα προβληματισμού. Επειδή, όμως, το θέμα αυτό επανέρχεται συχνά-πυκνά στο προσκήνιο των συζητήσεων διαφόρων θεωρητικών θεμάτων, θα κάνω μια σταχυολόγηση σχετικών με το θέμα μαρτυριών μέσα από μια μικρή θεωρητική πραγματεία με τίτλο *"Ερμηνεία των φθορών όπου είναι εις τους οίκους, και εις τέσ δοχές, και άλλα τινά"* που την συναντούμε σε χφφ του 17ου και 18ου αι. και η οποία δημοσιεύθηκε με παραάλληλη μελέτη 6 χφφ που την περιείχαν το 1997 από τους Bjarne Schartau και Christian Troelsgaard (CIMAGL, vol. 67, pp. 3-12, B. Schartau & C. Troelsgaard, *A small Treatise on the Interpretation of the Phthorai*, Copenhagen 1997). Ως βάση για την έκδοση αυτή χρησιμοποιήθηκε ο κώδικας EBE 811 του 17ου αι.

Τα αποσπάσματα που απαριθμώ παρακάτω είναι ενδεικτικά. Θα ήταν πολύτιμη η έναρξη ευρύτερης και καλά οργανωμένης μελέτης της πραγματείας αυτής με παράλληλη επισκόπηση και των αντιστοιχών μουσικών κειμένων από κώδικες της εποχής. Δυστυχώς, εγώ προσωπικά δεν διαθέτω όλα τα μέλη που αναφέρονται στην πραγματεία αυτή, ώστε να ξεκινήσω κάτι σχετικό (δεν διαθέτω εξάλλου και τον απαιτούμενο χρόνο), αν και η μελέτη ορισμένων από αυτά που τυχαίνει να έχω στην συλλογή μου ήταν αποκαλυπτική. Ίσως, να μπορούσε κάτι να γίνει στα πλαίσια κάποιου διδακτορικού. Ευχής έργον θα ήταν.

Επί το προκείμενον, λοιπόν:

1. 8-9 *"Εις τας φθοράς κράτει και παραλλαγή των φθορών, έως να εύρεις άλλην φθοράν"*. Ερωτώ: μπορείς να φθείρεις το μέλος χωρίς να κρατήσεις παραλλαγή της φθοράς, αλλά μόνο το μέλος της; Εδώ επιβεβαιώνεται και ο κανόνας που λέει ότι όταν υπάρχει σήμανση φθοράς δεν αλλάζει μόνο η ιδέα του μέλους, αλλά και η παραλλαγή του.

2. 39-41 *"... και ευρίσκεις ταύτην την θέσην. και είναι η παραλλαγή της πλ β' με την φθοράν όπου κατεβαίνεις, και κάμνεις με τον νούν σου πλ α' μέλος και ανεβαίνεις τα δύο ολίγα..."*. Ερωτώ: πώς είναι δυνατόν να έχεις παραλλαγή πλ β' και να κάνεις με "τον νούν σου" το μέλος του πλ α' ;

3. 41-42 (συνέχεια από το 2) *"... και είναι η παραλλαγή τέταρτος, και κάμνεις τρίτου μέλος..."*. Ερωτώ: ομοίως, πώς είναι δυνατόν να είναι η παραλλαγή δ' ήχος και να λέγεται μέλος του γ'; Να σημειώσω ότι υπάρχει άμεση σύνδεση και επαλήθευση, λόγω συνέχειας, με τα στοιχεία της 2ης μαρτυρίας. Εκεί με παραλλαγή πλ β' λέγεται μέλος πλ α' και με ανάβαση δύο ολίγων η παραλλαγή γίνεται δ' ήχος (=>νανά=>άγια) ενώ το μέλος γίνεται γ' ήχος αφού βρίσκεται δύο φωνές πάνω από τον πλ α' που προαναφέρθηκε.

4. 53-56 *"Από των μεγάλων δοχών «Σήμερον γεννάται εκ παρθένου ο δρακί» ψάλλεις πλ β' έως να*

εύρης ταύτην την θέσιν (...) και είναι πλαγίου δευτέρου η παραλλαγή του και κάμνεις με τον νούν σου πλ α' και ανεβαίνεις την θέσιν ταύτην (...). και είναι η παραλλαγή του τέταρτος και κάμνεις τρίτον". Παρόμοια περίπτωση με τα 2 και 3. Λέγεται παραλλαγή πλ β' με μέλος πλ α' ήχου (με τον "νούν"). Ανεβαίνοντας δύο φωνές λέγεται παραλλαγή δ' με μέλος γ' ήχου.

5. 130 έως τέλους "... και κατεβαίνεις άγια μέλος μόνον, μα η παραλλαγή του είναι νεανές από δε τον τετραφωνούντα πρώτον μίαν απάνω κάμνεις τον τρίτον. και αντίς να κατέβης βαρύν, κατεβαίνεις νεάγιε πλ δ' μέλος, όμως η παραλλαγή του είναι βαρύς και εις το ολίγον δουλεύεις το μέλος του πλαγίου τετάρτου έως οπού να εύρης ταύτην την θέσιν (...) επειδή γίνεται το άνανες α νεανές μέλος. το δε νεανές γίνεται νανά μέλος. και πάλιν το νανά γίνεται νενανώ. απάνω εις την απάνω θέσιν όπου είναι το κρατημοϋπόρροον και πηγαίνεις έως οπού να εύρης ταύτην την θέσιν (...) επάνω εις την πετασθήν με το ολίγον (...) και είναι πρώτος. η δε παραλλαγή του [είναι] τρίτος και έρχεται με την φθοράν του νεανές τον απόστροφον με την πετασθήν ωσάν νενανώ, και είναι η παραλλαγή του βαρύς. και αναβαίνεις το ολίγον και κάμνεις πρώτον ...

[Εν πάσαις δε ταις δοχαίς... το δε τέλος γίνεται άνανες ωσάν νεανές...]. Δεν χρειάζεται πραγματικά να σχολιάσω την τελευταία μαρτυρία, η δε τελευταία φράση "το δε τέλος γίνεται άνανες ωσάν νεανές" είναι μια άριστη περιγραφή του φαινομένου που παρατηρούμε σε μέλη όπως ο πρόλογος "Τον τάφον σου Σωτήρ" και άλλα. Παραλλαγή άνανες ωσαν νεανές, ήτοι παραλλαγή πρώτου ήχου (προφανώς χωρίς να αποκλείονται και μαρτυρίες του πρώτου ήχου στις καταλήξεις) με το μέλος, την ιδέα και το μέτρο (ή, το «μέτρος» όπως το συναντούμε στα χφφ) δηλαδή, του δευτέρου ήχου.

Συμπερασματικά, από τα ανωτέρω μπορούμε να διαπιστώσουμε χωρίς αμφιβολία πόσο συχνό ήταν το φαινόμενο της φθοράς του μέλους λόγω των θέσεων στην παλαιά γραφή, και μάλιστα με τέτοιο τρόπο ώστε παρ' ότι η παραλλαγή δεν άλλαζε, εντούτοις άλλαζε το μέλος και τρεπόταν στο μέλος ήχου άλλου από αυτό της παραλλαγής. Γνωρίζουμε δε από διάφορες πηγές (προκύπτει και από την εν λόγω πραγματεία, ωσαύτως) ότι όταν στα παλαιά μέλη ετίθετο σημάδι φθοράς τότε ο ψάλτης υποχρεούτο να αλλάξει την παραλλαγή ώστε να συμβαδίζει με το μέλος της φθοράς. Αν όμως η εναλλαγή του ήχου γινόταν άνευ φθοράς, κατά κανόνα λόγω θέσεων που εντάσσονταν σε άλλον ήχο, τότε η παραλλαγή ακολουθούσε την αρχική της ρότα, το δε μέλος "γύριζε" στην ιδέα του μέλους κάθε θέσεως. Η ανωτέρω πραγματεία μας δίνει ένα πολύτιμο στοιχείο για το πώς γινόταν αυτό: το μέλος άλλαζε "με τον νούν". Πως ακριβώς, όμως, παραλλαγίζανε άλλον ήχο με μέλος άλλου, δεν μπορώ να το πω με σιγουριά. Σίγουρα, όμως, αυτό αφορούσε στην μελέτη του μέλους και όχι στην ψαλμωδία του, όπου οι ψάλτες παραλλαγίζανε φθόγγο-φθόγγο τα φωνητικά σημάδια με συνεχόμενες ανιούσες και κατιούσες φωνές. Ίσως στην μελέτη αυτή να βοηθούσε το γεγονός ότι η παραλλαγή γινόταν με πολύ απλό μέλος, δηλαδή με απλή ανάβαση και κατάβαση μίας φωνής, όπως βλέπουμε και στα διάφορα διαγράμματα Τροχών στα χφφ, και πιθανόν με ιδιαίτερη προσοχή ώστε στην φωνή αυτή να αποδίδεται το σωστό διάστημα από βαθμίδα σε βαθμίδα (π.χ. ανανές: μεγάλο διάστημα, νανά: μικρό διάστημα, κ.ο.κ.).

Τέλος, οι «περίεργες» μαρτυρίες που βρίσκουμε σε διάφορα παλαιά μέλη δεν θα πρέπει να οδηγούν, κατά την γνώμη μου, σε απόλυτα συμπεράσματα για τον κυρίαρχο ήχο, ή πολύ περισσότερο, για το γένος που αυτός ανήκει (χρωματικό, διατονικό κ.λπ.). Όπως έχω γράψει και παλαιότερα, κάθε μαρτυρία μπορεί να δηλώνει δύο διαφορετικά πράγματα. Συνήθως, η μαρτυρία που βλέπουμε στο τέλος των περιόδων του μέλους, σημαίνει τον ήχο που παραλλαγίζεται εκείνη

την στιγμή. Αυτό συναντούμε κατά κανόνα στα χφφ, ιδίως τα παλαιότερα. Άλλες φορές, όμως, σημαίνει τον ήχο στον οποίο έχει τραπεί το μέλος χωρίς να μπει φθορά, με την αλλαγή να επιβεβαιώνεται απλά στο τέλος της μουσικής φράσης με αλλαγμένη μαρτυρία. Πολλές φορές μάλιστα, βλέπουμε για το ίδιο μέλος και σε συγκεκριμένες καταλήξεις, άλλες μαρτυρίες από χφ σε χφ. Κι αυτό γιατί ο ένας γραφέας προφανώς θεωρεί ότι πρέπει να σημάνει τον ήχο της παραλλαγής στο συγκεκριμένο σημείο, ενώ ο άλλος θεωρεί ότι πρέπει να φανερώσει τον ήχο του μέλους, δηλαδή την ιδέα του [σε κάποιες περιπτώσεις, ιδίως σε πολύ παλαιά μέλη του πλ δ', πιστεύω ότι η τοποθέτηση μαρτυρίας διαφορετικής από αυτήν που θα περιμέναμε, με δεδομένο μάλιστα ότι δεν υπάρχει εναλλαγή ήχου, θα μπορούσε να σημαίνει αλλαγή μόνο της παραλλαγής, με διατήρηση της ιδέας του τρέχοντος ήχου, ή μετατροπής της σε κάποια πολύ παραπλήσια, αλλά αυτό είναι ένα δύσκολο θέμα για το οποίο ακόμα δεν έχω καταλήξει σε κάποιο συμπέρασμα]. Για τον ίδιο λόγο δε, θα δούμε συχνά στα μουσικά κείμενα της παλαιάς γραφής (ιδίως σε χφφ 17ου-18ου αι.) και διπλές μαρτυρίες που επιβεβαιώνουν το φαινόμενο της διπλοπαραλλαγής, ακόμα και εκτός του 5χόρδου της κατ' εξοχήν διπλοπαραλλαγής (κάτω Δι - Πα). Τι σημαίνει αυτό; Ότι σε μια διπλή μαρτυρία, η μία δηλώνει τον ήχο της παραλλαγής, ενώ η άλλη την ιδέα του μέλους. Όλα αυτά δεν είναι "πιθανά λάθη του γραφέα", όπως άκουσα από μερικούς ενασχολούμενους με το θέμα πρόσφατα. Είναι μια πραγματικότητα, που αν θέλουμε να διεισδύσουμε βαθύτερα στα μυστικά αυτής της τέχνης, θα πρέπει, κατά την γνώμη μου, να σταματήσουμε να την προσπερνούμε και θα πρέπει να την αφήσουμε να μας αποκαλυφθεί, όσο κι αν αυτό "κοστίζει" στην μέχρι τώρα πορεία μας, και ακόμα κι αν σημαίνει αλλαγή άποψης και αλλαγή πλεύσης στην τοποθέτησή μας στα διάφορα θεωρητικά ζητήματα. Εν προκειμένω, και ο γράφων τις γραμμές αυτές, χρειάστηκε πολλές φορές να αναθεωρήσει και να πάρει πίσω πράγματα στην πορεία αυτής της μελέτης, από καινούργια στοιχεία που προέκυπταν κατά καιρούς, αλλά και από διορθώσεις φίλων και συζητητών που τεκμηρίωσαν μια διαφορετική άποψη. Γιατί αυτό να θεωρείται ταπεινωτικό και όχι λυτρωτικό;